

Els dossiers d'El Bou i la Mula

Els santons de la Provença: tradició, identitat i passió

per Jordi Montlló

El Bou i la Mula
Col·lectiu d'opinió, recerca
i difusió del pessebre

*La crèche est un acte de foi double,
en Dieu et dans le pays.*
Émile Ripert

Enguany, els del Bou i la Mula tornarem a anar a Arles (la Provença) per visitar el *Salon International des Santonniers*. Com a grup el vam descobrir el desembre de l'any passat, animats pel nostre company Albert Dresaire, que havia tingut l'oportunitat de visitar-lo en anteriors ocasions. El fet de repetir ja manifesta d'una manera prou clara i entenedora la nostra satisfacció i el plaer que va suposar-nos el primer cop. Aquesta mostra¹ es pot visitar cada any de finals de novembre fins a mitjans de gener. El lloc d'exposició és, a més, un punt històric de la ciutat: les sales romàniques de la Catedral de Saint-Trophime d'Arles. S'organitza des de l'any 1958, de forma ininterrompuda, per iniciativa de Jean Heritier i els mestres *santonniers* de la Provença.

La mostra reuneix gran quantitat de creadors i creadores de *santons* de tota la Provença, que s'hi dediquen professionalment o com amateurs i s'estructura en seccions: l'apartat d'amateurs; el de professionals; una exposició temàtica (per exemple, durant el 2000 tractarà els pessebres de la Mediterrània) i, finalment, una secció dedicada a un artista convidat. Com als organitzadors els agrada enunciar, la mostra d'Arles no és una fira però sí una exposició artística de personatges i pessebres de la Provença i del món. És un lloc de creació i de trobada, d'intercanvi entre els artistes i els artesans.

Qui són els *santonniers*?

Quan parlem de *santonniers*, a qui ens referim? Els *santonniers* són els creadors, artesans dels *santons*, el que per a nosaltres són les figures de pessebre.

Françoise Delesty (1999)² ens explica en el seu llibre, amb una prosa amarada de sentiment i estimació a la terra, quin és l'origen de la paraula *santon*. Primer ens presenta la teoria d'alguns autors que fa derivar la paraula *santon* d'una deformació de *santibelli*, que seria el que nosaltres coneixem com a "sants d'Olot" o de guix. Una altra teoria, més consensuada per la majoria d'autors, explica com a la Provença anomenen *saints* (sants) als seus morts. No sants oficials de l'Església catòlica, del martirologi, sinó petits sants: *santoun* (provençal) o *santon* en francès. És la mateixa paraula que serveix per designar els petits personatges d'argila que trobem en els pessebres provençals que fan referència al país i als avantpassats:

"Je crois fermement que ces santons sont les aïeux, ceux qui nous ont précédés sur ce coin de terre que nos crèches s'attachent à faire revivre chaque année à Noël" (Delesty, 1999:7)

Aquest lligam amb els propis avantpassats, amb els ancestres, el porta més enllà; manifestant que un *santon* no és ni una obra d'art ni un objecte artesanal ordinari, sinó que es tracta d'un ésser únic, un ésser vivent.

¹ Traduirem *Salon* per Mostra per semblar-nos més aproximat, ja que els organitzadors rebutgen explícitament el concepte de Fira.

² DELESTY, Françoise. 1997. *Mémoires des Santons de Provence*. L'Imagier. Editions Équinoxe. Barbetane.

Una mica d'història

Buscar l'origen d'una tradició tan estesa i llarga en el temps resulta certament difícil. Però segons Delesty, el segle XIX és el moment culminant en què s'adopten les formes definitives del pessebre provençal i els *santons* tal com els coneixem avui. Per a ell hi ha un abans i un després de Jean-Louis Agnel (1764-1822), també conegut per Lagnel. D'entre els seus mèrits remarca que va ser el primer que va tenir la idea de fer *santons* amb la finalitat de vendre'ls. També fou l'inventor dels *santon-mouche*, de dimensions extremadament petites. Va crear personatges tan populars en l'actualitat com el flequer, la peixatera o el pescador.

Tot i que els materials poden ser d'allò més diversos (fang, guix, cera, cartró pedra..), els més comuns i alhora típics i tradicionals són els *santons* vestits o els de fang. Certament, cada grup té el seu propi "club de fans", cadascun dels quals defensa, sovint apassionadament i de vegades fins i tot ferotgement, l'autenticitat i la representativitat d'una de les tipologies enfront l'altra. Els defensors dels *santons* d'argila argumenten que són anteriors. És veritat i no ho és. Sembla ser que els *santons* vestits són més antics, però no de la forma en què els coneixem avui en dia: són els que hi havia a les esglésies i que eren d'una alçada superior (50 cm.). Han estat també els primers en convertir-se en un objecte de regal, que compren els turistes com a objecte típic de La Provença, i per tant els primers en esdevenir "*santons* de vitrina", desvinculats del pessebre. En aquest sentit, els defensors dels *santons* d'argila afirmen que aquests són els únics *santons* veritablement vius. Per això diuen que la diferència entre un *santon* de fang i un de vitrina està en la mirada, ja que mentre els segons no miren enlloc, els de fang adrecen la seva mirada a l'infant Jesús, és a dir a Déu Pare.

Parlar ara dels grans *santonniers* que hi ha hagut al llarg de la història seria massa llarg i ho podeu consultar a la bibliografia que us adjuntem, però sí que podríem destacar a Henri Véran, per tractar-se del primer que va coure les seves peces, l'any 1924. El fenomen *santon*, si parlem de la seva exportació - primer a la resta de França i després a l'estranger - es deu a tres grans noms: Marcel Carbonel (MOF 1961)³, Simone Jouglas i Paul Fouque (MOF 1967).

Els santons com a manifestació iconogràfica de l'ànima provençal

Tornant a la nostra visita, volem destacar la qualitat artística i el nivell mostrat, sobretot en l'apartat professional. No ens referim a dos o tres exemples sinó a la globalitat dels *santonniers*. Hi ha unes característiques estilístiques molt peculiars i pròpies, d'una gran personalitat, com el treball de les expressions de la cara i les mans, el tipus d'indumentària i la meticulositat amb què la treballen o la gamma de colors. Ja hem vist que és molt característic el *santon* vestit amb roba autèntica, però l'altre material més utilitzat és el fang, i els models exposats són fets "a palillo", treballats a mà. Existeix també tota una sèrie de *santons* fets amb motlle, més comercials i d'un caire més popular. Dins d'aquest estil popular, cada artista fa la seva aportació personal, enriquint la iconografia dels *santons*.

Seria injust destacar-ne dos o tres donada la qualitat de la trentena restant. En la 42ª edició (1999), cal fer una referència específica a l'artista convidada: Liliane Guiomar. En el llibret de presentació de la mostra ja se'ns diu que ens meravellarem pel talent excepcional de Liliane, però una cosa és que t'ho diguin i l'altra veure-ho. També se'ns explica que quan el 1986 es va presentar al concurs de *Meilleur Ouvrier de France*, el va guanyar sense problemes.

³ MOF. *Meilleur Ouvrier de France*.

Si sorpren la gran quantitat de persones que es dediquen a aquest ofici, i si sorpren la gran qualitat demostrada per totes elles, encara ens continuem sorprenent més per la força de la gent jove i nous talents que hi ha al darrera: un planter de futures promeses, d'artistes que ja demostren els grans fonaments tècnics adquirits. Per poc que ens hi fixem veurem com hi ha una sensibilitat molt afinada vers els *santons*, l'estimació i la veneració per ells i per les coses de la terra en general. Frédéric Mistral ja va dir "*L'argile est aux mains de son santonnier ce qu'est l'homme dans celles de Dieu*". No veig que hi pugui haver millor definició de la vocació de *santonnier*.

Per a la gent de la Provença, el pessebre, fruit de l'apassionament i la imaginació dels *santonniers*, és l'espai més ecumènic que es pot imaginar. Hom va dir que l'arribada del Messies és un missatge d'amor i de tolerància, així doncs, el pessebre té una missió sagrada d'acolliment i d'amor, tot el món té el dret d'estar dins el pessebre. Per això, s'hi representen personatges del poble. De vegades són retrats de gent real, la majoria anònims, però n'hi ha hagut d'històrics com Voltaire o Lluís XVI fent de nen Jesús.

Veient un sentiment tan profund, expressat amb una sensibilitat tan espiritual però amb la finesa fruit d'un convenciment molt arrelat i compartit, no ens ha d'estranyar veure com el món dels *santons* ha arribat a tan altes quotes de qualitat: tècnica, cultural, social i comercial. Per tot el que s'ha exposat aquí, encoratgem a entitats, administracions i particulars a deixar de mirar-se el melic i prendre'n bona nota. Des de l'autocomplaença i el victimisme rarament s'aconsegueixen grans coses.

Altres fires de *santons* que podeu visitar són la d'Aubagne, que curiosament no es fa pels volts de Nadal sinó a l'agost, o la de Marsella, que és la més important i que es fa des del 4 de desembre de 1803. La podeu visitar des del primer diumenge de desembre fins al 6 de gener (es fa al carrer Saint-Louis).

Bibliografia complementària

BERTRAND, Régis, 1992: *Crèche et santons de Provence*. Éditions A. Barthélemy. Avignon.

BOUYALA D'ARNAUD, André, 1991: *Santons et traditions de Noël en Provence*. P. Tacussel éditeur. Marseille.

TIXIER, Jean-Max. 1995. *La farandole des santons*. Collection Richesses des Terroirs. Éditions Aubanel. Aosta (Itàlia).

Els dossiers d'El Bou i la Mula

Dossier 1

desembre 2000